

kazao pokret 1848 u Slavoniji. Tu je bilo nesumnjivo jačih pokreta masa, i tu su velika feudalna gospoda igrala drugačiju ulogu nego u užoj Hrvatskoj. Šteta, što nam autor, dajući podatke o broju kmetova (185), nije kazao svoje mišljenje o razlozima, zašto je u Slavoniji postojao tako velik broj želira za razliku od Hrvatske, gdje ih je bilo relativno malo. To bi dalo značajan prilog poznavanju agrarnih odnosa u Slavoniji.

Autor je vrlo dobro učinio, što je u prilogu dao prijepis slavonskih urbara, popravivši pogreške Vežićeva izdanja. Značajan je prilog Adamovićev regulament iz 1774 o upravljanju vlastelinstvom Sv. Jelene, ma da zapravo ono ne pripada Slavoniji. Njegova analiza dala bi mnogo materijala za poznavanje agrarnih odnosa u Hrvatskoj koncem XVIII. stoljeća.

Knjiga dra Bösendorfera je veoma koristan prilog za poznavanje naših agrarnih odnosa u XVIII.—XIX. st., osobito njihove pravne strane. Šteta je samo, što autor nije iz svoga velikog poznavanja slavonske agrikulture i iz bogatih slavonskih arhiva, koje bolje poznaje nego iko drugi, dao više podataka o samoj ekonomici slavonskog agrara.

R. Bičanić

D. ROLLER, DUBROVAČKI ZANATI U XV. i XVI. STOLJEĆU. — GRADA ZA GOSPODARSKU POVIJEST HRVATSKE 2, IZDANJE JAZU, 1951.

Zanati su igrali veoma važnu ulogu u ekonomskom i društvenom životu starog Dubrovnika. Počeci njihovi i prvo formiranje nisu nam poznati, jer mnogo kasnije, tek od posljednjih decenija XIII st., možemo pratiti njihov razvitak. Otada su oni sve brojniji i jači, izdržavaju oko dvije trećine stanovnika grada Dubrovnika i predstavljaju veoma značajnu granu njegove privrede. Najjači i najraznovrsniji bili su u XV. i XVI. st., a iz toga vremena imamo i najbogatiju arhivsku građu o njima. Ali im naša historiografija nije obraćala veću pažnju. O dubrovačkim zanatima pisao je nepotpuno i slabo Kosta Vojnović objavljujući statute njihovih bratovština u izdanjima Jugoslavenske akademije (1900). U »Istoriji Srba« K. Jirečeka ima dosta podataka o zanatima Dubrovnika, ali on nije dao preglednu sliku njihovog razvitka i djelovanja. Tek u najnovije vrijeme dubrovački zanati počinju interesovati naše naučnike. Tu su najprije dobre studije Cvita Fiskovića (Naši graditelji i kipari XV. i XVI. st. u Dubrovniku, Zagreb 1947, i Dubrovački zlatari, Starohrvatska prosvjeta, 1950), zatim rasprava Ivana Božića, Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV—XV veku (Istorijski glasnik, 1949, 21—61), u kojoj je prvi put naučno i solidno izneseno ovo pitanje iz dubrovačke ekonomsko-društvene povijesti. Međutim, još uvijek nam je nedostajao jedan sintetičan pregled postanka i razvitka svih dubrovačkih zanata, njihove organizacije i značaja u cjelokupnom privrednom i društvenom životu Dubrovnika. Taj zadatak preuzeo je na sebe Dragan Roller svojom knjigom »Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću« nastojeći, kako u Predgovoru kaže, da ovim radom »pridonese popunjenju te praznine«.

Roller je svoju knjigu podijelio u dva dijela. U prvom su prikazani zanati grupisani po strukama, a u drugom su objavljeni originalni arhivski izvori, većinom dosad nepoznati. U prvom dijelu, na 170 str., R. je prikazao ove zanatske struke: tekstilnu, metalsku, zlatarsku, drvodjelsku, građevinsku, hemijsku, kožarsku i prehranbenu, te neke manje zanate i lične usluge. U ovom dijelu najviše pažnje i prostora posvetio je tekstilnoj struci (5—91 str.), a isto tako i u drugom dijelu najviše arhivske građe

odnosi se na nju (173—260). Inače, kompozicija cijele knjige izvršena je vrlo dobro i zanati su tačno svrstani po strukama što sve čini da se dobija dobar pregled svih zanata u Dubrovniku u toku dva stoljeća. Isto tako dobro je izvršena podjela zanata unutar pojedine struke, a hronološkim izlaganjem njihove povijesti dobija se preglednija slika njihovog razvitka. Ali, nažalost, R. daje vrlo rijetko čak i najnužnija objašnjenja, međusobno ne povezuje i ne upoređuje iste ili slične pojave, niti nalazi uzročne veze, već hronološki niže, uglavnom prepričava, arhivske dokumente bez davanja dubljih analiza, bez sintetičnih pogleda ili zaključaka. To se može pokazati s ovo nekoliko slučajeva.

Na više mjesta R. govori o zanatskim majstorima, položaju šegрта, obavezama članova bratovština (cehova) i uopće o odnosima. Ali, on to čini raštrkano po cijeloj knjizi i ne daje opću sliku kojom bi sve to obuhvatio; ne povezuje iste ili slične slučajeve, ne stvara na osnovu toga zaključke, niti pokušava da istim pojavama nalazi zajedničke uzroke. Zbog toga ima dosta nepotrebnog ponavljanja, a nedostaje i jedna opća slika svega toga.

Isto tako R. spominje nekoliko slučajeva, iz kraja XV st., kako dubrovačka vlada potvrđuje nove ili proširuje stare statute (matrikule) nekih zanatskih bratovština, a da pritom ne povezuje te slučajeve, niti upućuje jedne na druge, a još manje ispituje uzroke ovom pojačanom interesovanju vlade prema osnivanju novih i za bolju organizaciju starih bratovština.

R. je dobro prikazao tehniku raznih zanata tekstilne struke, nabrojao je i neke njihove alate, ali je trebalo da i za tu struku, kao i za sve ostale zanate, sabere o tome razbacane arhivske podatke, iznese ih pregledno i međusobno poveže, dajući ocjenu tehničkog razvitka pojedinog zanata ili struke u poređenju sa stanjem u naprednijim zemljama.

Ovakvih i sličnih propusta ima dosta, a oni su samo posljedica jednog još većeg nedostatka. R., naime, nije savladao materiju o kojoj piše i nije uočio neke od osnovnih problema u vezi sa zanatima i sa općim ekonomsko-društvenim razvojem Dubrovnika. Bez toga, međutim, nikako nije moguće davati tačna objašnjenja niti izvlačiti zaključke, što je u ovakvim studijama neophodno potrebno. A sve to su posljedice nedovoljnog i nesistematskog korišćenja arhivske građe.

Za ispitivanje ekonomske i društvene povijesti Dubrovnika očuvana je ogromna građa u njegovom arhivu, osobito za XV i XVI vijek. Za dubrovačke zanate najvažnije su dvije velike arhivske serije: *Diversa cancellariae* i *Diversa notariae*. Osim toga, mnogo građe o zanatima ima u zapisnicima državnih vijeća, a i u drugim arhivskim serijama. Svi zakoni, uredbe i propisi registrovani su u zapisnicima vijeća, a odatle su, ali ne uvijek, preneseni u posebne knjige, u dva zakonska zbornika, i to do 1460 g. u *Liber viridis* (Zelena knjiga), a poslije toga u *Liber croceus* (Žuta knjiga).

U *Diversa cancellariae* i u *Diversa notariae* zapisani su koncepti privatno-pravnih akata, zbog čega ove dvije velike serije imaju najviše građe o ekonomskom i društvenom životu starih Dubrovčana, više i od sasvim zvaničnih dokumenata, kao što su zapisi državnih vijeća, zakonski zbornici, vladina korespondencija i dr. Zato su ove dvije zbirke neobično važne i za izučavanje dubrovačkih zanata i svega što je s njima u vezi. Njihova je vrijednost još veća zato što su stari Dubrovčani, osobito u XV i XVI st., za svaki svoj čin sastavljali pismeni akt pred notarom ili kancelarom, čak i za ono što se danas na riječ i u zatvorenom krugu utvrđuje. Svi ovi akti zapisani su u notarskim i kancelarijskim knjigama, kojih za XV st. ima oko 130, a u XVI st. nešto manje.

R., međutim, najmanje koristi ove dvije knjige izvora; navodi samo tridesetak knjiga. Fisković, naprotiv, oba svoja spomenuta rada iz oblasti zanatstva izradio je na osnovu građe koju je našao u *Diversa notariae* i *Diversa cancellariae*. Šteta je što i R. nije pošao njegovim tragom, pogotovo što mu je Fiskovićev rad o graditeljima i kiparima bio poznat. Tako se ne bi desilo da glavni dio svoje knjige, veliko poglavlje o tekstilnoj struci, izradi skoro isključivo na osnovu zakona, uredaba i propisa, nešto malo na osnovu drugih vladinih odluka, a najmanje na knjigama notarijata i kancelarije. Znatno je gore u tome sa ostalim poglavljima njegove studije. Međutim, niko ne može potpuno i pravilno prikazati privredni razvitak neke zemlje samo na osnovu njenih zakona i zakonskih propisa. Tako ni povijest dubrovačkih zanata u XV i XVI st. ne može se obraditi pomoću ona dva zakonska zbornika, a da se sva ostala, vrlo bogata i dobro sačuvana, arhivska građa skoro sasvim zanemari.

Iz ovakvog odnosa prema izvorima nastali su glavni nedostaci Rollerove knjige. Smatram da je iz više razloga potrebno na njih upozoriti, iako to nerado činim. Ne volim pisati prikaze tuđih radova, a još manje mi je prijatno pisati nepovoljne kritike. Pogotovo ne o mladom naučnom radniku, koga ne treba oštrim sudom odbiti od posla, već svojski pomoći. Želim da tu svrhu imaju i ove moje napomene, ali, istovremeno, i da posluže kao opomena nekima koji u novije vrijeme i u časopisima i u knjigama, a osobito u novinama, pišu o Dubrovniku površno, nestručno i nenaučno.

Najvažniji i najjači zanat u Dubrovniku bio je tkački i svi oni koji stoje u vezi s njime. Oni se dosta spominju u XIV st., tek od 20-tih godina XV st. dostižu najveći procvat. Tada je tkački zanat sasvim moderno i napredno organizovan, dobija forme prvih manufaktura, apsorbuje znatne svote novca i upošljava veliki broj radnika. Kroz čitav XV i XVI v. on ostaje najvažniji zanat Dubrovnika, kome i vlada posvećuje najviše brige. Zato mu s pravom R. daje najviše značaja i mjesta u svojoj raspravi.

Za potrebe svih vrsta tkačkih zanata u Dubrovniku stalno su se morale uvoziti sirovine, osobito vuna. Ona je dolazila iz raznih zemalja, a bila je različitog kvaliteta, i njen uvoz je uticao ne samo na kvalitet, količinu i cijene proizvedenih tkanina, nego je bio u vezi i sa razvikom spoljne trgovine Dubrovnika, specijalno s nekim zemljama. Prema tome, organizacija i karakter uvoza tekstilnih sirovina treba da interesuje historičare dubrovačkog zanatstva, a i privrede uopće, pa se i R. tim pitanjem bavi na str. 22—27. Ali on je to učinio nepotpuno i na nekim mjestima netačno. Zatim, on dovoz vune nije povezao s historijom spoljne trgovine, pojavom i uticajem stranih trgovaca u Dubrovniku, ekonomskim odnosima Dubrovčana s nekim sirovinским bazama i sl., premda je sve to imalo uticaja i na razvitak tekstilnih zanata i na opći privredni i društveni život i značaj Dubrovnika.

Roller navodi (str. 22) da se vuna u Dubrovnik dovozila iz Bosne, Srbije, Grčke, Rumunjske, Italije, Sjeverne Afrike, Španije, Francuske i Engleske. Za ovu svoju tvrdnju poziva se na *Liber viridis* i *Liber croceus*, a sasvim prelazi preko ogromnog broja drugih dokumenata u kojima su konkretno navedeni podaci o trgovini ovim važnim artiklom, koji pružaju detaljnu sliku o porijeklu, količini i cijeni vune u toku dva stoljeća. Roller je samo iz jedne knjige donio nekoliko takvih podataka za 1576 do 1590, i to za španjolsku vunu. Da je pregledao i ostale izvore i ovako ih upotrebio, dobili bismo ako ne baš sasvim tačne, onda približne podatke i za ostale periode koje on u svojoj knjizi obrađuje. A na osnovu tih drugih arhivskih izvora dobili bismo i drukčiju sliku o uvozu vune uopće. Vidjelo bi se da vune iz Grčke (Soluna) skoro nije bilo i da za čitave decenije nije nikako dolazila u obzir, da je još gori

slučaj sa sjeveroafričkom vunom, da nije tačno da »je veći dio vune, koji se dovezio iz Engleske, bio zapravo francuska vuna«, da se vuna iz Rumunjske ne uvozi u Dubrovnik, jer Romania u ono vrijeme ne označuje Rumunjsku nego dijelove današnje Grčke, dakle zemlju Romejaca, tj. Bizantinaca, i da — konačno — ne postoji nikakav uvoz vune iz Bosne. Na osnovu velikog mnoštva svojih ispisa iz Dubrovačkog arhiva o trgovini vunom, koje ni u najopćijim crtama ne mogu ovdje saopćiti, zaključio sam da je u toku nekoliko stoljeća glavno uvozno područje za vunu bio onaj dio sred-njevjekovne Srbije koji je i do danas ostao naša najbogatija stočarska oblast. Glavni centri izvoza u XV st. bili su Sjenica i Novi Pazar, zatim Kosovo i okolina Skoplja, a u XVI st. i neke sjeverne oblasti Srbije, te Vidin i Sofija. Za bosansku vunu, kao važnu sirovinu u dubrovačkom tkačkom zanatu, kojoj se u raspravi daje prvo mjesto, doznajem sada po prvi put. A ona se, uostalom, ne spominje čak ni u onom dokumentu koji R. uzima za potvrdu ove svoje tvrdnje (str. 22). Ima na toj istoj stranici njegove knjige nepreciznog izražavanja, jer R. ovu »bosansku vunu« naziva i »domaćom vunom«, pa »balkanskom« i konačno »morlaškom« (lana morlachesca). Međutim, sve je to vuna iz Srbije, dakle srpska vuna, jer Bosna nikada nije bila, a nije ni danas važna oblast za izvoz vune. Ukoliko pak postoje neki arhivski izvori, za koje ne znamo mi ostali koji smo to ispitivali, a ja sam za ovo konsultovao i druge koji baš sada na tome rade, onda je šteta što ih R. nije iznio u svojoj raspravi.

Roller nije obradio ni pitanje izvoza dubrovačkih tkanina, premda je osjetio njegovu važnost za razvitak suknarstva i uticaj koji je on imao na njegovo slabljenje. I dok na mnogo mjesta opširno navodi mjere koje je dubrovačka vlada donosila da očuva ili ojača ovaj zanat, što je sve hronološkim redom registrovano u ona dva zakonska zbornika, dotle ništa ne govori o rasprodaji dubrovačkih tkanina van granica Dubrovačke Republike. Donio je samo nekoliko općih napomena o tome (str. 6, 22, 23, 39), povezujući »razvoj, porast i pad tekstilnih zanata u Dubrovniku... s razvojem i padom dubrovačke trgovine«, smatrajući da je »slabljenjem trgovine odmah počelo da pada i suknarstvo«, dok se proizvodnja prostog sukna (raše) održala zato što je »jedino ona bazirana na lako dostupnim sirovinama« iz neposrednog zaleđa Dubrovnika. Prema njegovom mišljenju, dakle, spoljna trgovina Dubrovnika uticala je na razvitak ovog zanata, ali ipak o njoj ništa konkretno ne govori, jer bi te podatke trebalo potražiti u onim izvorima koje nije upotrebio.

Zadržaću se, međutim, na Rollerovoj konstataciji o povezanosti trgovine i razvitka suknarstva u Dubrovniku, jer to zasijeca u jedno važno pitanje dubrovačke ekonomske povijesti uopće. Najprije, ne može se tvrditi da je dovoz sirovina vršio odlučujuću ulogu u razvitku suknarstva i konkretno u održavanju proizvodnje raše, jer je Dubrovnik bio prisiljen na uvoz vune i u vrijeme procvata i u periodu propadanja ovog zanata, pa se uvoz ne može uzimati kao negativan faktor samo u drugom slučaju. Zatim, tkačka proizvodnja Dubrovnika bila je najjača od 20-ih do 80-ih godina XV v., dakle u vrijeme kada njegova trgovina još nije bila dostigla najveći uspon; isto tako i propadanje tekstilnog zanata prethodiće slabljenju dubrovačke trgovine. I jednoj i drugoj pojavi, međutim, isti su uzroci, pa je zadatak privrednog historičara, koji se bavi i samo jednom od ovih grana privrede, da te uzroke pronalazi, ispituje i objašnjava. Roller tako ne radi, njemu je dovoljno da konstatuje slabljenje, odnosno propadanje ovog zanata, i da navede, na osnovu zakonskih zbornika, vladine mjere da se to spriječi, a da onda, jednom sasvim općom konstatacijom, dovede to u vezu sa propadanjem trgovine Dubrovnika krajem XVI. vijeka. On u svojoj knjizi, međutim, više puta spominje kako je oko 1481 g. »suknarska pro-

izvodnja bila skoro nestala«. To je vrijeme, kad dubrovačka trgovina još nije bila dostigla svoj najviši uspon. Da je tu pojavu povezao s političkim događajima oko Dubrovnika, morao bi konstatovati da se to dešava u vrijeme kada Turci postaju apsolutni gospodari skoro čitavog Balkana, dakle baš onog područja na kome su Dubrovčani najviše trgovali i kuda su izvozili glavni dio svojih tkanina; oni su, pored toga, sa Turcima bili u dobrim odnosima. Ali, u času kada je trebalo da koriste to prijateljstvo, a i mir koji je otada zavladao u dubrovačkom zaleđu, dolazi do prve velike krize, iako ne do propasti tkačkog zanata. Sva kopnena, a i pomorska trgovina Dubrovnika baš otada se snažno razvija, koristeći se, među ostalim, turskom pacifikacijom balkanskog područja. I kasnije, u toku XIV st., tkanje je u Dubrovniku stalno proživljavalo krize dok nije skoro sasvim propalo krajem XVI i početkom XVII vijeka. Na osnovu svega ovoga nikako se ne može prihvatiti Rollerovo objašnjenje da je slabljenje spoljne trgovine Dubrovnika bilo uzrokom propadanja njegove tekstilne proizvodnje. To je došlo, mislim, kao posljedica konkurencije razvijenije, bolje i jeftinije tekstilne proizvodnje zapadnoevropskih zemalja, kojoj se dubrovački zanat nije mogao da suprostavi čak ni na tržištima u svojoj neposrednoj blizini, tj. na Balkanu i na nekim dijelovima jadranskih obala. Prvi put to se desilo krajem XV st., kada se talijanska tekstilna proizvodnja podigla, a njene tkanine pojavile na tim tržištima, osobito na području Balkana, na kome je bio zavladao mir. Drugi put ovo se u oštrijoj formi ponovilo, bolje reći ponavljalo, u XVI st. pod utjecajem ne samo talijanske proizvodnje, nego još više uslijed razvijenije tekstilne manufakture Engleske, Flandrije i Francuske, koje su svoje tkanine u velikim količinama prebacivale u Tursku, i preko Dubrovnika i Sredozemnim Morem, kuda su također djelomično prenošene i posredstvom Dubrovčana. U ovoj zapadnoj konkurenciji treba tražiti glavni uzrok slabljenja i propasti dubrovačke tkačke proizvodnje. A što se njena konačna propast vremenski poklapa sa slabljenjem spoljne trgovine Dubrovnika, to ne znači da se ove dvije pojave smiju dovoditi u uzročnu vezu. I dubrovačka velika trgovina dobila je sličan udarac, ali ne jedini, baš od vrlo jake, solidnije organizovane i snagom svojih država jače zaštićene trgovine zapadne Evrope.

Uspješno plasiranje zapadnih tkanina u Turskoj potsticalo je Dubrovčane na stalne pokušaje da ojačaju svoju proizvodnju u toku XVI vijeka. Trgovački kapital u Dubrovniku vidio je u tome jedno rentabilno područje svoga angažovanja, pa se u XVI st. priličan broj trgovaca, osobito iz redova vlastele, interesovao za tekstilnu proizvodnju. Jedan dio svoga novca, koga su tada Dubrovčani imali znatno više nego prije, rado su ulagali u tkaonice, a i sama vlada je raznim mjerama, osobito zajmovima, podupirala njihovo osnivanje i održavanje. Od polovine XVI st. u Dubrovniku se formira sve brojnija grupa vlastele i bogatih građana, koji se povlače iz aktivne trgovine i svoje kapitale sve više ulažu u razne novčane ustanove Italije i druga rentabilna preduzeća, pa i u tkaonice. Imam utisak da je tada i sama vlada sa mnogo interesa, čak i nekog saosjećanja, pratila sudbinu dubrovačkih tekstilnih radionica, pa je aktivno i stalno radila na njihovom održavanju, osobito novčanom pomoću. Ovo je bilo sasvim prirodno, jer su od toga imala najveću korist sama vlastela, nosilac političke vlasti u Dubrovniku. Šteta je što R. ove pojave nije uočio i kao ekonomista iñ cbjasnio, ali ne na osnovu zakonskih propisa, već na osnovu dnevne prakse koja je fiksirana u brojnim dokumentima, o čemu ima mnogo vijesti i u zapisnicima Senata od polovine XVI vijeka. Pregledavao sam jedan dio ove arhivske građe, nešto inam i ispisano, pa kada na osnovu toga upoređujem stav dubrovačke vlade, t. j.

vlastele, prema tkačkom zanatu u XVI st. sa njenim držanjem u prvoj polovini XV st., opažam razliku. Izgleda mi da su ranije trgovci vlasteoskog staleža pravili izvjesne smetnje formiranju jačih tekstilnih preduzeća očito iz bojazni od konkurencije i ekonomske, i društvene, i političke. Na ovo, dosta općenito i neodređeno, upozorava i Roller. Ali kasnije, od posljednjih decenija XV st., vlastela nekako mijenjaju svoj stav prema tome, svakako zato što su htjela da sama zarađuju na ovom vrlo rentabilnom poslu, od koga su i kao obični posrednici na prenošenju zapadnih tkanina u Tursku imali velike koristi.

U vezi s vladinim mjerama na očuvanju tkačke proizvodnje u XVI st. potrebno je upozoriti i na neka Rollerova tumačenja, sa kojima se ne mogu složiti (str. 11—13). God. 1504, 1507 i 1520 vlada je udarila taksu na proizvodnju, bojadisanje i izvoz tkanina. Ove mjere R. naziva »propisi za podizanje suknarstva« i za zaštitu njegove proizvodnje. Slično tumačenje daje i odluci iz 1508 o carinjenju tkanina koje su Dubrovčani sa Zapada prenosili na Levant brodovima koji nisu ulazili u Jadransko More Sve ove mjere, međutim, nisu išle za podizanjem ili zaštitom domaće proizvodnje sukna, nego za povećanjem državnih prihoda. Istina, jedan njihov dio bio je namijenjen pomoći samih tkaonica, ali sve ove takse i carine ipak su opterećivale samu robu. Vlada je smatrala da je nastupilo vrijeme kada se roba može opteretiti, i da se ne treba plašiti loših posljedica. Kao pretstavnica, uglavnom, trgovačke klase Dubrovnika ona je tražila od vlasnika tkaonica i bojadisaona da doprinesu povećanju državnih prihoda, kao što je to bio slučaj i sa drugom trgovačkom robom. Slično je već urađeno 1432 (str. 9), kada su dubrovačke tkaonice vrlo dobro radile, pa se može zaključiti da je tako nešto bilo i početkom XVI vijeka. Čini mi se da bi ovako trebalo objasniti i one vladine fiskalne mjere, pogotovo pak uvođenje carine na zapadne tkanine koje su se prenosile direktno na Istok. Ta mjera nema nikakve veze sa zaštitom domaće proizvodnje, već sa povećanjem državnih prihoda od ove nove unosne trgovine, koja se vršila bez posredništva dubrovačke luke. Jer, sva roba što je išla preko Dubrovnika plaćala je carinu, a isto tako i ona koju su prenosili u Tursku preko ušća Neretve. Sada su, konačno, udarili carine i na tkanine koje su Sredozemnim Morem prenošene direktno na Istok. I to sa 2°/_o od svoje vrijednosti one koje su slate u daleka područja Aleksandrije i Sirije, a sa 5°/_o one koje su išle zapadno od Hiosa i Anatolije, t. j. u područja bliža dubrovačkoj luci, do kojih se, eventualno, moglo dopirati i njenim posredništvom. U ovom slučaju, dakle, nije se radilo o zaštiti domaćih tkanina, jer su i one plaćale izveznu carinu, niti je time vlada »nastojala provesti kontrolu cijele trgovine suknom« u neku drugu svrhu, kako to R. misli (str. 12).

Velika je šteta što R. samo prepričava vladine zaključke o oživljavanju i jačanju tekstilne struke iz 1549 i 1574 (str. 12—13), a ne povezuje to sa bogatom drugom građom onoga vremena. Trebalo je, međutim, obratiti veću pažnju i svim drugim vladinim mjerama i aktivnosti pojedinaca, čime bi se vrlo lijepo prikazao cjelokupan rad Dubrovčana na održavanju i jačanju tekstilne proizvodnje u XVI vijeku.

A R. je baš XVI vijeku obratio najmanje pažnje, naprosto je preko njega prešao i u poglavlju o tekstilnoj struci i u vezi sa svim ostalim zanatima. To je veliki nedostatak ove knjige, kojoj ipak u naslovu stoji da obrađuje i XVI. vijek. Međutim, ono nekoliko neznatnih podataka iz zakonskih zbornika, objavljene literature, slučajno napabirčenih vijesti i tuđih saopćenja nikako ne mogu opravdati ovu netačnost unesenu u naslov same knjige. Listajući ovom prilikom svoje ispise iz Du-

brovačkog arhiva, u koje i nisam uvijek sistematski unosio sve što se odnosi na zanate, vidim kolika je šteta što se u jednoj ovakvoj knjizi nisu bar donekle obradili glavni izvori. O tekstilnoj struci, dakle samo o jednom poglavlju Rollerove knjige, u svojim ispisima nalazim nekoliko stotina podataka iz XV i XVI st., koji bi bili od koristi historičaru dubrovačkih zanata, a koje R. nije ni pogledao. Iz tog obilnog materijala potsjećam samo na nekoliko zakonskih uređaba i propisa o tkačkom zanatu u XVI st., koji mogu nekom drugom poslužiti u radu. Oni nisu registrovani u Liber croceus, već samo u knjigama Senata (Cons. rog.), i to pod slijedećim datumima: 22 novembra 1531, 17 aprila 1535, 14 juna 1550, 8 oktobra 1552, 11 februara 1553, 23 jula 1553, 15 januara 1554, 27 februara 1565, 9 aprila 1570, 8 januara 1575, 2 augusta 1577 i 9 marta 1591.

Ovakav Rollerov odnos prema izvorima može da zavede sve one koji su voljni da se bave daljim ispitivanjima dubrovačkih zanata. Može se, naime, dobiti netačan utisak kao da u Dubrovačkom arhivu ne postoji više nikakva druga građa o tome osim one koju je R. konsultovao kao pisac jedne specijalne studije o zanatima. To bi bilo sasvim krivo zaključivanje, što mogu potvrditi ne samo svojim arhivskim ispisima. U Dubrovačkom arhivu, naime, čuva se bogata dokumentarna zaostavština pokojnog dra Branimira Truhelke, bivšeg direktora Arhiva, u kojoj ima vrlo mnogo građe o dubrovačkim zanatima u XV st., osobito o tekstilnoj struci. Truhelka je baš o tom zanatu spremao veliku studiju i za sobom ostavio mnoge sređene prepise dokumenata. Vidim da je R. koristio ovaj materijal i dobro je što je to uradio, samo nije trebalo da mu to budu jedini izvori za neke periode, jer se onda lako stvara mišljenje kao da nema druge građe o tom pitanju. Tako, naprimjer, R. obrađuje ličnost i djelovanje glavnog tkača Petra Pantele samo u onom periodu iz kojeg ima građe u Truhelkinjoj zaostavštini, a druge periode njegovog rada gotovo i ne dotiče. Isto tako i tekstilne i ostale zanate detaljnije obrađuje od 1416—1424 zato što je Truhelka sasvim minuciozno razradio nekoliko knjiga raznih arhivskih serija iz tih godina. Zato je trebalo istaći i objasniti zašto su neki dijelovi knjige opširni, i zašto se preko čitavih decenija tako olako prešlo. Obilate građe, međutim, ima mnogo za čitav XV i za čitav XVI v., i to iz godine u godinu. S druge strane, treba zamjeriti Rolleru što Truhelkinu građu nije do kraja ovako potpuno koristio, jer i iz kasnijih perioda XV st. ima u njegovoj zaostavštini mnogo dragocjenih vijesti o dubrovačkim zanatima i zanatlijama, i o svemu što ima veze s njima. Ovom prilikom pak potrebno je da ispravim i jednu pogrešku Rollerovu, odnosno Truhelkinu. Upoređujući svoje ispise sa Rollerovim citatima u poglavlju o tekstilnoj struci vidio sam da nam se ne slaže petnaestak citata iz knjiga Div. not. 26 i Div. canc. 26, koje su ustvari jedna knjiga, i to Div. not. 13 (1419—1423). Slučajno sam utvrdio da je pod tim pogrešnim rednim brojem knjige Truhelka ostavio ispise iz Div. not. 13, odakle ih je R. preuzeo kao sa originala, ne citirajući Truhelkine ispise.

U poglavlju o tekstilnoj struci R. dobro prikazuje proces proizvodnje i iznosi sve njegove faze. Prema tome, on je grupisao sve zanatlije vezane za ovu struku i zadržao se na njihovim specijalnostima. Daje i pojedinosti o njihovom radu i životu, ukoliko je o tome imao vijesti. Tu se, međutim, naročito opaža nesistematski rad sa arhivskom građom iz serija Diversa notariae i Diversa cancellariae. Da je to ogromno bogatstvo izvora R. koristio za ovu oblast svojih ispitivanja, koja ga je — kako se vidi — jako interesovala, ne bi se dogodilo da baš ti dijelovi knjige budu onako nepotpuni i skoro prazni, i sa skokovima preko čitavih decenija. Međutim, u onoj nekorišćenoj građi ima dragocjenih podataka, sa mnoštvom detalja, o sta-

nju i razvitku svakog pojedinog zanata i o radu i životu svakog jačeg zanatlije. O svakom od tih zanata mogu se davati sintetični pregledi, puniji i tačniji od ovih Rollerovih, bez potrebe da se navode sitnije vijesti i zamarajuće pojedinosti, ali je zato potrebno pogledati bar glavni dio izvora i vladati čitavom materijom. O nekim zanatima tekstilne struke mogla bi se, na taj način, pisati velika poglavlja, možda i veća od svega onog što je R. napisao o cijeloj tekstilnoj struci.

Na kraju je potrebno da ispravim i neke sitnije pogreške u ovom poglavlju. Na nekoliko mjesta R. spominje neke gradove i oblasti pod njihovim latinskim nazivima. Ako je to namjerno uradio, onda je trebalo da objasni da su: Colonia Köln, Mediolanum Milano, Barulum Barletta, Ferraria Ferrara, Skio Hios, Patrimonio Patrimonium Sancti Petri, t. j. Papinska Država, Teutonac Nijemac, Terre Nove Nove Zemlje, t. j. Dubrovačko primorje od Zatona do Stona; na dva-tri mjesta vidim da Rolleru Ombla i Rijeka Dubrovačka nisu jedno isto (na pr. str. 1, 32), a ne kaže ni to, da je Prača naša bosanska Prača.

Prelazeći na dalja poglavlja ove knjige u kojima se daje historija svih ostalih dubrovačkih zanata u toku dva stoljeća, još jače se ispoljavaju već istaknuti njeni nedostaci. Ne želim da o svemu tome detaljno govorim, a i ne mogu sada da ovdje navodim svoje arhivske ispise. Ipak ću iznijeti nekoliko napomena zadržavajući se samo na nekim strukama.

Metalska struka bila je u Dubrovniku vrlo jaka, pa se o raznim njenim granama u Arhivu čuva mnogo građe. Osobito su česte vijesti o kovačima, proizvodnji hladnog oružja, ljevaonicama i vatrenom oružju. O ovom posljednjem pitanju u knjizi ima nešto više građe na osnovu usmenih saopćenja L. Beretića, ali R. nije potpuno koristio ni raspravu M. Dinića »Prilozi za istoriju vatrene oružja u Dubrovniku«. Da je R. koristio za metalnu struku ne samo nekoliko knjiga zapisnika državnih vijeća, nego da je sistematski pregledao i te serije, kao i ostale izvore, onda se nikako ne bi desilo da o kovačima ima samo šest arhivskih podataka za dva stoljeća, a da ipak, ne znam na osnovu čega, donese zaključak da »kroz XVI. stoljeće dostiže kovački zanat svoj procvat, da bi već u XVII. stoljeću počeo naglo da pada«. Slično je neosnovana tvrdnja da je Dubrovnik morao držati »stalnu vojsku« (96), premda je svakome poznato da se ono nekoliko najamnih vojnika ne može tako nazivati. A govoreći o oružju trebalo je da se nešto kaže o izvozu dubrovačkog oružja u srednjovjekovnu Srbiju, pogotovu što je to u naučnoj literaturi poznato, a time se podiže značaj jednog novog dubrovačkog zanata.

Odjeljak o vatomnom oružju više obiluje podacima koje je piscu ustupio L. Beretić, samo je i ta građa jednostrana zato što potiče jedino iz zapisnika državnih vijeća.

Kada se uporedi sve što je R. napisao o zlatarskoj struci s Fiskovićevom radnjom o istom zanatu, onda se jasno vidi kolika je šteta što se u jednoj specijalnoj knjizi o zanatima Dubrovnika ovom velikom, starom, vrlo razvijenom i naprednom zanatu poklonila jedna stranica, a niti jedan arhivski podatak. Izjava pisca knjige da će o tome Fisković opširno pisati i da se zato neće »upuštati u opisivanje tog inače vrlo važnog zanata« nikako ne može da ga opravda. Trebalo je, onda, da čeka Fiskovićevu raspravu od preko 70 strana i da njene rezultate saopći u svom vio ili prepričao i više stotina arhivskih dokumenata o ovom važnom dubrovačkom zanatu.

Još ću se zadržati samo na nekoliko kraćih napomena, da ne bih morao da se ponavljam. O pravljenju voska i svijeća ima dosta podataka u Arhivu, neke i ja

sintetičnom djelu o dubrovačkim zanatima ili pak da sam ispita historiju ovog zanata, za koji kaže da je »vrlo važan«. Međutim ima i još nešto. Fisković je historičar umjetnosti, a R. ekonomist. Polazna tačka njihovog interesovanja nije ista, način gledanja isto tako, pa ni njihovi zaključci neće biti isti, iako se radi o jednom umjetničkom zanatu. Trebalo je da historičar-ekonomist prikaže ovaj zanat sa svoga gledišta bar jednako solidno i naučno kao i historičar umjetnosti, jer građe o tom zanatu kao ekonomsko-društvenoj pojavi ima više za prvog nego za drugog historičara.

Slično je i sa dva slijedeća poglavlja Rollerove knjige, u kojima prikazuje dva, vjerovatno, najstarija dubrovačka zanata: drvodjelski i građevinarski. O ovom drugom napisao je Fisković čitavu knjigu, a i o drvodjelskom se može isto toliko pisati na osnovu dubrovačke arhivske građe. Tako, na primjer, Roller o dubrovačkoj brodogradnji govori samo na desetak redaka (118), a ja sam za sasvim sumarni pregled istog zanata u XVI st. napisao petnaestak stranica u raspravi »Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku« (Istor. časopis I, 1949). Uzgred napominjem da je ovaj moj rad Rolleru nepoznat, premda je tamo mogao naći dosta podataka i za druga pitanja koja u svojoj knjizi obrađuje. Inače su arhivski podaci iz XV st. za drvodjelski zanat veoma bogati, osobito za izradu drvenarije u kućama, o čemu imam vrlo obilatu dokumentaciju, korisnu za bolje poznavanje samog zanata. Stvara se, međutim, uvjerenje da je R. u poglavlju o drvodjelicima, a — nažalost — i ne samo tu, saopćavao podatke koje je uzgred sakupljao, pa zato nije ni mogao da ih sistematski upoređuje s ostalom građom, da im odredi pravu vrijednost i da ih prema tome iznese i objasni. Da je tako radio, na primjer s drvodjelicima, mogao je dati vrlo lijepu historiju njihova rada od dobave drva iz naših ili talijanskih šuma do završene izrade kućne drvenarije, namještaja i rezbarije, uz oznaku cijena i svega ostaloga što jednog ekonomista može interesovati. Roller je propustio da govori i o jednom skoro umjetničkom zanatu drvodjelske struke, o rezbarstvu, koje je u Dubrovniku bilo vrlo jako i na čemu je radilo nekoliko izvrsnih majstora, pravih umjetnika, uz neke poznate dubrovačke slikare. Nešto od njihova rada očuvano je i do danas na oltarima dubrovačkih crkava, a Fisković će uskoro objaviti i jednu veću studiju o tom zanatu.

I preostala četiri poglavlja pokazuju iste nedostatke, osobito velike praznine u opisima pojedinih struka i zanata. Tako, govoreći o apotekarima, brijadžima i liječnicima nije kao ekonomist dovoljno upotrebio građu iz tri knjige »Priloga za historiju zdravstvene kulture starog Dubrovnika«, koje sam napisao skupa s pok. drom Ristom Jeremićem. Još su gore prošli dubrovački slikari, koji su interesantni i kao obični zanatlije i kao prva veća kulturna manifestacija starih Dubrovčana. Za puna dva stoljeća bili su vrlo aktivni, pokazali su mnogo sposobnosti i znanja, neki su čak dali djela visoke umjetničke vrijednosti. U jednoj specijalnoj studiji o znatima njima je svakako trebalo posvetiti više od 11 redaka. Inače je Rolleru ostala sasvim nepoznata odlična monografija o dubrovačkim slikarima koju je pok. K. Kovač. negdašnji direktor Dubrovačkog arhiva, objavio 1917 u Beču u »Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege« pod naslovom: »Nikolaus Ragusinus und seine Zeit.« Tu je, među ostalim, Kovač objavljujući u svojim ispisima iz XV i XVI st., pa vjerujem da bi se ovaj stari i dugo očuvani dubrovački zanat mogao detaljno opisati. — U Dubrovniku se pravilo staklo i za to se zna ne samo na osnovu onog jednog podatka koji R. navodi. Zato nema prava kada kategorički odbacuje ono što tvrde Jireček i Božić; neke podatke o tome

imam i ja u svojim ispisima. O jačini toga zanata moći će se međutim suditi samo na osnovu poznavanja svih izvora; za to je malo samo jedan dokumenat. — Povezivanjem knjiga i pravljenjem pergamene bavili su se i domaći i stranci. O tome također imam podataka u toku dva-tri stoljeća; saopćiu ih u vezi sa bibliotekarstvom u starom Dubrovniku. Inače, osim onog M. J. Kabožića iz kraja XV st., koga R. spominje (170), tim poslom se bavio u isto vrijeme librarius pop Pavo Vukašić, koji je i dosad bio poznat našoj nauci. Umro je 1527 za vrijeme velike kuge, a poslije se do polovine 50-ih godina XVI st. bavi tim zanatom i prodajom knjiga Sebastianus Baptistae iz Milana. God. 1556 neki pop Nikola napravio je 152 lista pergamene za vladin primjerak Liber croceus. Kada je on umro, slične poslove 1569 vršio je za vladu Silvestar Barletti, librarius.

Iz svojih brojnih ispisa o dubrovačkim zanatima saopćiu još samo ovo nekoliko podataka o zanatskim bratovštinama i broju njihovih članova polovinom XVI st., jer mogu i drugima biti od koristi. U knjizi »Libro delle guardie notturne« popisani su najprije u maju 1544 članovi svih dubrovačkih bratovština, koji su dužni vršiti noćne straže. U tom spisku nalaze se i oni članovi koji su se u tom momentu nalazili izvan Dubrovnika u Srbiji, Bosni, Bugarskoj i dr. Među ovim obveznicima navedeni su i članovi dviju bratovština velikih trgovaca, antuninske i lazarinske, kao i bratovštine sitnih trgovaca. God. 1544 bilo je svih ovih bratovština 20, a svih članova 1086. God. 1549/50 bilo je 20 bratovština sa 1050 članova, a 1555 bilo je 19 bratovština i 953 člana. God. 1544 i 1549/1550 bile su u Dubrovniku ove bratovštine:

	1544	1549/1550
antunini	160	143
lazarini	219	173
brijači	29	23
zlatari	28	30
krojači	60	62
krznari	51	43
slikari (i lončari)	11	11
kovači	38	49
drvodjelci	60	51
zidari	31	31
crevljari	102	57
češljači vune	51	78
grebenari vune	40	34
tkači	57	63
grebenari sukna	38	37
podstrigači	17	18
kapari	4	3
sitni trgovci	36	56
mesari	24	29
krčmari	30	59

Ovi spiskovi zanatlija pokazuju da je polovinom XVI st. u Dubrovniku bilo preko 700 majstora i njihovih pomoćnika, odnosno da se više od polovine odraslih muškaraca izdržavalo od zanata. U XV st. morao je taj broj biti nešto veći. Za-

nati su, dakle, u ova dva stoljeća vršili veoma važnu ulogu u životu Dubrovnika i zato je naša dužnost da se interesujemo njihovom historijom. Osim toga, bogatstvo arhivske građe o njima pruža nam odličnu priliku da u jednom našem srednjovjekovnom gradu proučavamo ovo važno ekonomsko i društveno pitanje iz povijesti evropskih gradova, na čemu se u drugim zemljama dosad mnogo uradilo. Kod nas se taj problem može solidno i naširoko ispitivati samo u Dubrovniku. Zato je šteta što ovaj Rollerov pokušaj nije uspio. Ovo što je dao u svojoj knjizi ne zadovoljava: to nije povijest zanata u Dubrovniku ili kako u naslovu stoji »Dubrovački zanati«. Za tako nešto potrebno je dobro poznavati bar glavnu arhivsku građu, raspolagati većim historijskim znanjem o Dubrovniku, čitav problem organizacije i razvitka zanata staviti na mnogo širu osnovu i povezati ga s ekonomskim, društvenim i političkim pojavama i događajima i u Dubrovniku i u svijetu. U Rollerovoj knjizi, međutim, svega toga nema, a kako je slabo koristio izvore, ne može se njegov rad smatrati ni kao solidno i naučno saopćena građa. Krivicu za sve ovo, moram otvoreno priznati, jednim dijelom snose i referenti njegove knjige. Tako, eto, dubrovački zanati i dalje čekaju svoga historičara, jer njihova povijest treba tek da se napiše. Ako se neki ozbiljni radnik javi za ovaj posao, voljan sam da mu pomognem, koliko mogu i znam, i da mu svojim arhivskim ispisima i signaturama olakšam taj rad.

Jorjo Tadić

Bilješka redakcije. S obzirom na zapise B. Truhelke, kojima se je — kako i sâm spominje u uvodu svoje knjige — poslužio, dr. D. Roller dao nam je ovo objašnjenje, koje, prema njegovoj želji, donosimo uz ocjenu prof. J. Tadića:

»Zapisci pok. B. Truhelke o Ars Lane sastoje se iz slijedećih izvadaka iz arhivskih materijala dubrovačkog arhiva:

1. Partes captae in Maiori Consilio od 27. I. 1416 do 24. IX. 1423, ispisi iznose 18 str. otkucanih mašinom;
2. Partes captae in Minori Consilio od 16. I. 1416 do 31. XII. 1422, 21 str., 162 zaključka, koristio 25;
3. Ex Diversis cancellariae od 7. II. 1416 do 9. XII. 1422, str. 32, sastoji se od 157 ugovora, koristio 34;
4. Ex Diversis Notariae od 6. VII. 1415 do 13. XI. 1422, sastoji se od 37 str., preko 100 ugovora, koristio 25;
5. Testamenta, jedan testament iz 1419, str. 3, nije korišten;
6. Ex Desitis Notariae od 28. V. 1418 do 31. XII. 1421, str. 19, ugovora 141, koristio 1;
7. Ex maleficiorum libris od 2. XI. 1415 do 27. III. 1422, str. 5, zaključaka 31, koristio ništa;
8. Ex libris sententiarum cancellariae, od 7. II. 1416 do 23. VI. 1422, zaključaka 38, koristio ništa.

Pored gornjih zabilježaka u ostavštini se nalaze još neki ispisi iz Talijanske Enciklopedije i raznih rječnika o značenju pojedinih stručnih izraza s područja artis lane.

Gornje zapise sam koristio u navedenom obimu u svojoj raspravi, kontrolirajući i ispravljajući svaki pojedini dokumenat koji mi je služio, sravnjujući ga s originalom. U prilogu gdje donosim dokumente u cijelosti nisam donosio dokumente

iz gornjih zapisa, jer sam pretpostavio da bi se mogli objaviti pod imenom autora, kao posmrtna ostavština.

Korištenje tih dokumenata registrirao sam u Drž. arhivu u Dubrovniku, a naveo sam i u svom izvještaju o radu u arhivu Jugoslavenskoj Akademiji u Zagrebu (taj izvještaj je bio predviđen za štampu), pa pored citata u predgovoru knjige nije ni u kom slučaju bilo teško otkriti da sam se služio tim zapisima.

Činjenica da nisam u raspravi specificirao dokumente, kojima sam se služio, a nalaze se i u gornjim zapisima, ide na moju štetu, jer bi takva specifikacija pokazala koliko je neznatan udio tih dokumenata u cjelokupnoj raspravi.« *Dragan Roller*

NOVI PRILOZI O DUBROVAČKOJ DIPLOMACIJI

O dubrovačkoj diplomaciji pisali su dosada, iako fragmentarno, bilo diplomati po struci, bilo povjesničari ili pravnici, otkrivajući uglavnom njenu uspješnu djelatnost u različitim prilikama, kad se radilo o spasu ili napretku Republike.

U posljednje vrijeme dao je sa tog područja više priloga dr. *Bogdan Krizman*.

1. »*Pokušaj osnivanja dubrovačkog konzulata u Zagrebu*«, Hrvatsko kolo, 1950, br. 4. Dubrovački je senat odlukom od 13. X. 1765 imenovao grofa Ivana Patačića za konzula Dubrovačke republike u Zagrebu i u tu svrhu predao 4. XI. 1765, preko Dionizija Remedellija, bečkom dvoru memoar, kojim je molio pristanak. Ministar Kaunitz odgovara 28. XI. 1765 pismom Remedelliju, da dvorska trgovinska komora ne dopušta to imenovanje. Prema sačuvanom »memorandumu« dvorske trgovinske komore (autor donosi njegov tekst i prijevod) razlozi su tom negativnom odgovoru u tome, što »nije uputno, a nije ni potrebno, da se u unutrašnjosti zemlje dopusti djelovanje takvim agentima, pošto se zanimanje trgovinom radije prepušta domaćim podanicima. Pogotovu, ako se radi o trgovini, koja je za zemlju pasivna, kao što je dubrovačka, jer je tranzitni promet s Turskom obustavljen zbog neprekidne kuge u Hrvatskoj, a to kraljevstvo (»Croaten«) ne izvozi u znatnim količinama ništa drugo osim vina, za koja, konačno, ne postoji potražnja u Dubrovniku. Grof Patačić u svojstvu dubrovačkog zaštitnika (konzula) doveo bi mnogo ljudi pod svoju vlast, a time, neopaženo, i jedan dio kraljevstva. S političkog gledišta također se nikada rado ne daje pristanak na imenovanje takvih stranih agenata, a najmanje, kad se radi o osobi vlastitog podanika. Oni poslije svojataju stanovita prava (privilegije) za sebe ili za koloniju, koju zastupaju. Ta prava stižu na štetu domaćih podanika ili, kad im se ona uskrate, stvaraju državi neugodne zaplete...«

2. »*Diplomatski ceremonijal Dubrovnika u XVIII. stoljeću*«, Istoriski glasnik 1951, br. 1—2. Pisac daje zaokruženu cjelinu diplomatskog ceremonijala u Dubrovniku u XVIII., st. na temelju sačuvane arhivske knjige »*Ceremoniale I, II*«. Prilog je važan radi gradacije postupka prema pojedinim predstavnicima većih država (Francuska, Austrija, Rusija), državnih službenika (Venecije, Turske), predstavnika Tripolisa i t. d. Po ovome se vidi, tko je sve dolazio i prolazio kroz Dubrovnik.

3. *Diplomatska šifra dubrovačke republike*«, Arhivist, 1951, br. 3. Taj je prilog prikazan u Historijskom zborniku V, 1—2, u okviru prikaza časopisa »*Arhivist*«.

Rezultate iznesene u prilogima: 4. »*Dubrovački »poklisari harača« u 18. stoljeću*«, Hrvatsko kolo III, br. 2, 1950; 5. »*Organizacija diplomatske službe Dubrovačke republike u XVIII. stoljeću*«, Republika, br. 6, Zagreb 1950; 6. »*Dubrovački*

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 3—4

HISTORIJSKI ZBORNIK

ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14. Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
OLEG MANDIĆ, Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj	225—298
IVO MILIĆ, Perijeklo prava bližike na prvokup i otkup nekretnina	299—310
MIRJANA GROSS, Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji	311—323

OCJENE I PRIKAZI

J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji (N. KLAIĆ — R. BIČANIĆ)	325—333
D. Roller, Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću. (J. TADIĆ)	333—343
Novi prilozi o dubrovačkoj diplomaciji. (J. LUČIĆ)	344—347
Z. Herkov, Statut grada Zagreba od god. 1732. (N. KLAIĆ)	347—350
R. Besarović, Vaso Pelagić (M. EKMEČIĆ)	350—354
Izdanja staroslavenskog instituta. (L. KOŠUTA)	354—360
Tabula Hebana. (M. VEDRIŠ)	360—365

ČASOPISI

Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslov. naroda pod turskom vladavinom, I i II. (S. M. TRALJIĆ)	367—372
Istoriski glasnik 1951, br. 1—2. (J. LUČIĆ)	372—376
Godišnjak Istor. društva Vojvodine 1951. (F. MOAČANIN)	376—380
Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN 2, 1952. (J. RAVLIĆ)	380—383
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. II, 1952. (N. ŽIC)	384—386
Historische Zeitschrift — u povodu 90-godišnjice života F. Meineckea. (M. GROSS)	386—390
Archives d'histoire du droit oriental — Revue intern. des droits de l'antiquité I, 1952. (K. BASTAIĆ)	390—394

ZNANSTVENE USTANOVE

JOSIP BUTURAC, Državni arhiv u Zagrebu	395—408
--	---------

BILJEŠKE

»Da li su Bosanci u XVII. v. znali za bogomile?« (S. M. TRALJIĆ)	409—410
Naše historijske čitanke. (S. M. TRALJIĆ)	410—413
G. Škrivanić, Dnevnik Dubrovčanina M. Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718 g. (J. LUČIĆ)	413—414
V. Pelagić, Izabrani spisi I, 1952. (M. EKMEČIĆ)	414—415
Ekonomisti XVII. i XVIII. stoljeća. (D. NEŠIĆ)	415—419